

O niezbędności i potrzebie retoryki

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Schemat](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Demostenes, *Mowa polityczna mówcy greckiego Demostenesa*, [w:] *Wybór mów*, Kraków 1922.

O niezbędności i potrzebie retoryki

Źródło: domena publiczna.

W starożytności retorykę uważano za fundament kultury i podstawę wykształcenia. Do XIX wieku była przedmiotem nauczania. Zasady sztuki budowania wypowiedzi i przekonywania opisywali starożytni filozofowie i słynni mówcy. Znamy je z pism Platona, Arystotelesa, Cyncerona. Jakie znaczenie ma sztuka pięknego mówienia współcześnie? W jakich dziedzinach liczy się perswazyjna argumentacja? I dlaczego retoryka bywa uważana za manipulację?

Twoje cele

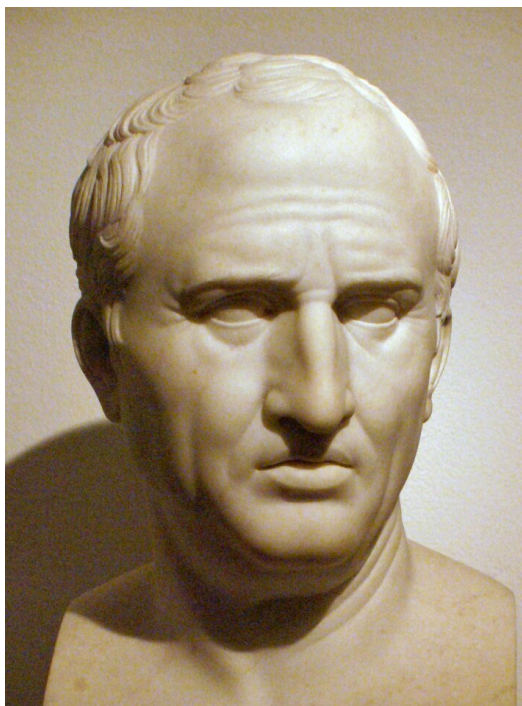
- Wyjaśnisz podstawowe założenia teorii retoryki.
- Scharakteryzujesz poszczególne działy retoryki.
- Zredagujesz wypowiedź z wykorzystaniem zasad retoryki.
- Ocenisz wpływ manipulacji na retoryczny charakter wypowiedzi.

Przeczytaj

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DCQV1QLX3>

Nagranie dźwiękowe lekcji.

Co to jest retoryka?

Marek Tulliusz Cynceron przestrzegał w *De inventione*, że: „Wiedza bez elokwencji” [czyli umiejętności mówienia] „jest śmieszna, ale elokwencja bez wiedzy jest zabójcza dla społeczeństwa”.

Źródło: domena publiczna.

Polski filozof Tadeusz Kotarbiński stwierdził: „[Retoryka](#) to znakomite władanie słowem, zgoła różne od błyskotliwych chwytów efektownych”. Już od czasów antycznych, kiedy retoryka powstała, była uważana za **umiejętność dobrego mówienia** (to pojęcie należy rozumieć jak najszerzej, także jako umiejętność dobrego pisania, ale też jako czynności o określonych walorach moralnych). Taki też był i jest cel retoryki. Jeśli chcesz napisać wypracowanie na dowolny temat, zachęcić koleżanki i kolegów do pójścia do kina, przekonać rodziców, że uczysz się znakomicie i tylko czepiają się Ciebie nauczyciele – musisz posłużyć się narzędziami retorycznymi. Ale już z tych przypadkowych przykładów widać, że

retoryka jest groźną bronią i posługiwanie się nią wymaga wiedzy. Wniosek jest oczywisty – trzeba się jej uczyć.

Przyjrzyjmy się retoryce jako nauce. Już Arystoteles zwrócił uwagę na to, że każda wypowiedź składa się z dwóch płaszczyzn: pierwsza to myśl czy raczej treść,

znaczenie tego, co chcemy powiedzieć, a druga to forma językowa, w którą tę treść ubierzemy.

Teorię retoryki dzieli się na pięć działów, które są pięcioma etapami przygotowywania każdej wypowiedzi mówionej lub pisanej:

inventio (nauka o gromadzeniu materiału i opracowaniu temat

dispositio (nauka o sposobach porządkowania argumentów i w całości mowy)

elocutio (nauka, a zarazem sztuka przekładania myśli na słowa

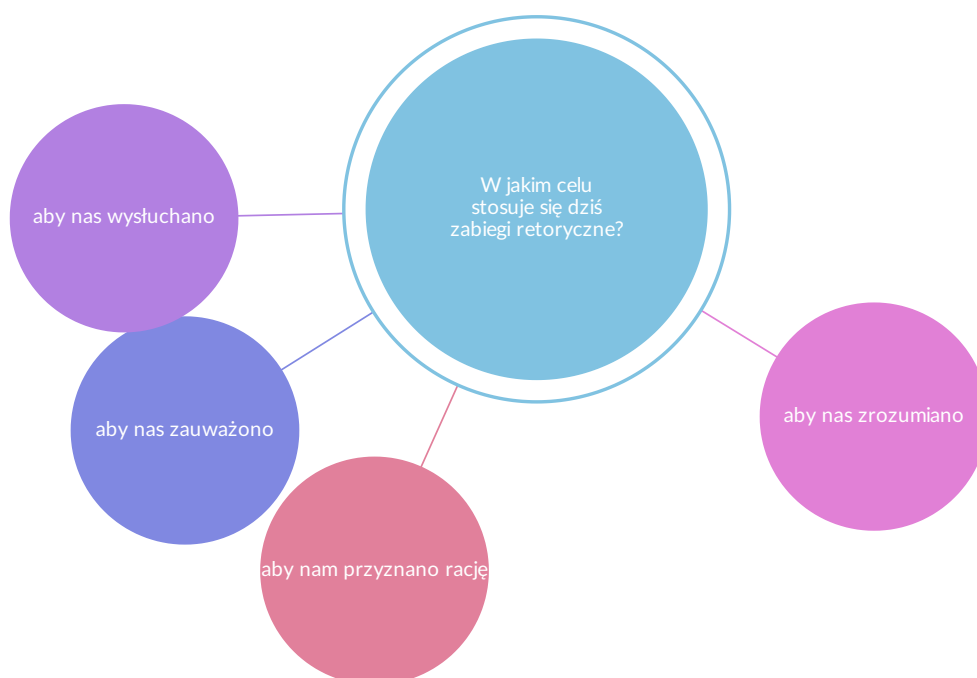
memoria (nauka o zapamiętywaniu przygotowanego tekstu)

actio (nauka o sposobach wygłoszenia tekstu)

Retoryka tradycyjna a nowoczesna

Retoryka w czasach starożytnych miała nieco inne cele niż retoryka nowoczesna. Jej głównym zadaniem było nauczanie sztuki publicznego wystawiania się. Korzystały z niej głównie osoby, które przygotowywały się do objęcia publicznych urzędów.

Celem retoryki nowoczesnej jest dotarcie do odbiorcy (słuchacza lub czytelnika) i przekonanie go do wydania oceny (zajęcia postawy) względem prezentowanych treści. Za jej pomocą pisarz, poeta, publicysta komunikuje się z odbiorcami.

” Demostenes

Mowa polityczna mówcy greckiego Demostenesa

V. Druga mowa przeciw Filipowi (roku 344)

Wołanie na alarm

1. Tyle razy, Ateńczycy, mówi się o postępach Filipa przeciwnych traktatowi i zawsze widzę jedną i tę samą rzecz: broni się naszej sprawy gorliwie i serdecznie, oskarża się Filipa za słuszenie; ale z tego wszystkiego nie wynika dosłownie nic dla spełniania powinności, ani nawet tyle, by opłacało się słuchać.

2. Do tego doszła obecnie cała nasza polityka, że im jaśniej można udowodnić Filipowi naruszenie traktatu i spisek przeciw całej Grecji, tym trudniej doradzić, co należy czynić.

3. W czym powód? Nie słowem, ale czynem, Ateńczycy, poskramia się zaborców. Tymczasem, po pierwsze, my z obawy przed waszą niechęcią nie dajemy z mównicy takich rad ani nie stawiamy takich wniosków, ale rozwodzimy się nad zachowaniem się Filipa, jakie to oburzające i tym podobne. Następnie: wy, słuchacze, potraficie lepiej od Filipa wygłaszać sprawiedliwe mowy i rozumieć je z ust drugiego, ale zupełnie wam nie spieszy się przeszkodzić mu w obecnych knowaniach.

4. Tedy wynik jest – spodziewam się – konieczny i chyba naturalny. Obu stronom w tym lepiej powodzi się, w czym się każda z obu stron gorliwie ćwiczy, on w działaniu, wy w mówieniu. Jeżeli i teraz wystarcza wam mieć słusność na słowa, prosta historia i rzecz nie wymaga fatygi.

5. Jeżeli zaś trzeba szukać środków naprawy i strzec się, by położenie nie zmieniało się w dalszym ciągu niespostrzeżenie na gorsze, by nie stanął przeciw nam ogrom niezwalczonej potęgi – trzeba skończyć z dotychczasowym sposobem obrad i zarówno mówcy wszyscy, jak

i audytorium muszą ponad wygodę i przyjemność przełożyć dobro i ocalenie.

Źródło: Demostenes, *Mowa polityczna mówcy greckiego Demostenesa*, [w:] *Wybór mów*, Kraków 1922.

Słownik

erystyka

(gr. *eris* – kłótnia) sztuka prowadzenia sporów i wygrywania ich niezależnie od tego, czy stosując erystykę ma rzeczywistą rację

etyka

(gr. *ethikos* – wynikający ze zwyczaju) nauka o moralności, która jest ogółem ocen i norm moralnych przyjętych w danej zbiorowości społecznej (zbiorowości, klasie lub grupie społecznej, środowisku) w określonej epoce

manipulacja

(łac. *manipulatio* – podstęp, manewr) sposób wywierania wpływu, mający na celu nakłonienie jednostki lub grupy osób do podjęcia podświadomie i z własnej woli określonego działania; stosuje się ją z zamiarem osiągnięcia korzyści osobistych, ekonomicznych lub politycznych kosztem innych osób

retoryka

(gr. *rethor* – mówca) sztuka wymowy; nauka o skutecznym i pięknym wygłaszaniu mów

sztuki wyzwolone

działalność naukowa i edukacyjna, której celem nie jest zaspokajanie praktycznych potrzeb, ale poznanie teoretyczne; nazwa wzięła się stąd, że jest to rodzaj studiów, które godne są człowieka wolnego; zakres sztuk wyzwolonych został ustalony w starożytności i miał zastosowanie aż do czasów nowożytnych; do klasycznych sztuk wyzwolonych zaliczano gramatykę, retorykę, dialektykę,

arytmetykę, geometrię, astronomię i muzykę; z czasem sztuki wyzwolone stały się synonimem prowadzenia badań

Audiobook

Polecenie 1

Wysłuchaj audiobooka. Wyjaśnij, na czym polega związek retoryki z działaniem.

Polecenie 2

Zastanów się nad odpowiedzią na tytułowe pytanie: czy retoryka jest lub mogłaby być manipulacją? Zapisz swoje przemyślenia i poprzyj je przykładami.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/Pts9xV4WY>

Czy retoryka nie jest manipulacją?

Często możesz spotkać się z opinią, że retoryka to manipulacja. Zapytajmy zatem o stosunek retoryki (i retorów) do takich pojęć jak prawda i piękno.

Zacznę od przypomnienia, że istniały, istnieją i będą istnieć różne interpretacje retoryki. Nie mają one jednak wiele wspólnego z samą nauką. Jest to trochę tak, jakbyśmy chcieli obwiniać narzędzia chirurgiczne, np. u stomatologa, że zadają nam ból. Każde narzędzie można wykorzystać godnie i niegodnie. To jednak kwestia etyki oraz moralności tego, kto narzędzia owego używa. Jeśli byłeś szczerzy w swoim wystąpieniu wobec klasy i nauczycieli, że warto iść na *Władcę Pierścieni*, to postąpiłeś uczciwie. Jeśli chciałeś urwać się z lekcji, cóż – uczciwe to nie było.

W ten sposób dotykamy nowej kwestii: związku retoryki i działania. Należy powiedzieć, iż retoryka wiąże się z działaniem oraz procesem uświadamiania sobie przesłanek owego działania, a także odwołuje się do pewnych oczekiwań (zarówno mówiącego, jak i jego słuchaczy). W ten sposób okazuje się, że jej znajomość ułatwia dwie rzeczy. Po pierwsze – pozwala na pełniejszą analizę przyczyn podejmowania określonych działań; po drugie – uświadamia nam, że oto najczęściej odwołujemy się w naszej językowej aktywności do mniemań, wyobrażeń, lecz rzadko – do faktów. Mówiąc inaczej, retoryka pozwala nam zrozumieć w pełni siłę stereotypów językowych, których używamy.

Sięgnijmy do przykładu; jeśli uczciwie chcemy iść na film, żeby lepiej potem zrozumieć jakieś inne kwestie (np. fantasy czy kwestie adaptacji powieści), to w naszym wystąpieniu po prostu powiemy o tych problemach. Jeśli nie – to będziemy mówić „na okrągło” i każdy się zorientuje, że chcemy tylko naciągnąć szkołę na zafundowanie nam kina.

Czy retoryka była i jest niezbędna zarówno w przeszłości, jak i dziś? To trudne i zarazem łatwe pytanie. Retoryka, jak poucza lektura Homera (zwróćcie uwagę na postać Odysa!), była obecna zawsze w dawnej kulturze. Ale czy dziś? I tu odpowiedź jest prosta. Nie ma chyba dziedziny naszego życia, w której moglibyśmy obyć się bez konieczności posługiwania się jakąś formą retoryki, a więc takim sposobem mówienia, za pomocą którego kogoś do czegoś przekonamy, choćby rodziców, żeby nam jednak pozwolili jechać na wakacje z paczką naszych kolegów, a nie do ciotki pod Grójec.

I ostatnia kwestia: czy jednak retoryka ma praktyczne zastosowanie, szczególnie dziś? Właściwie już odpowiedziałem na tę wątpliwość. Jeśli choć trochę śledzisz życie publiczne, to widzisz, jak ważna jest ta umiejętność. Na przykład przystąpienie naszego kraju do UE było poprzedzone właśnie rozmowami. A rozmowa to głównie retoryka, bo musisz w jej trakcie przekonać partnera czy partnerkę, że to ty masz rację. Kiedy odpowiadasz na lekcji, szukasz dorywczej pracy, zdajesz egzamin (pod warunkiem, że jest to rozmowa, a nie test) – zawsze wtedy wykorzystujesz retorykę. Tylko ona uczy, jak dobrze i skutecznie przygotować się do sytuacji, gdy będziesz musiał posłużyć się tekstem, w którym kogoś do czegoś, o czymś zechcesz przekonać. Dopóki nie zastąpimy języka innym środkiem komunikowania sobie różnych treści – retoryka będzie niezbędna.

Ćwiczenie 1

W retoryce ważna jest:

inteligencja.

uczciwość.

mądrość.

wiara.

Ćwiczenie 2

Retoryki nie wykorzystujesz:

w listach.

w wystąpieniach publicznych.

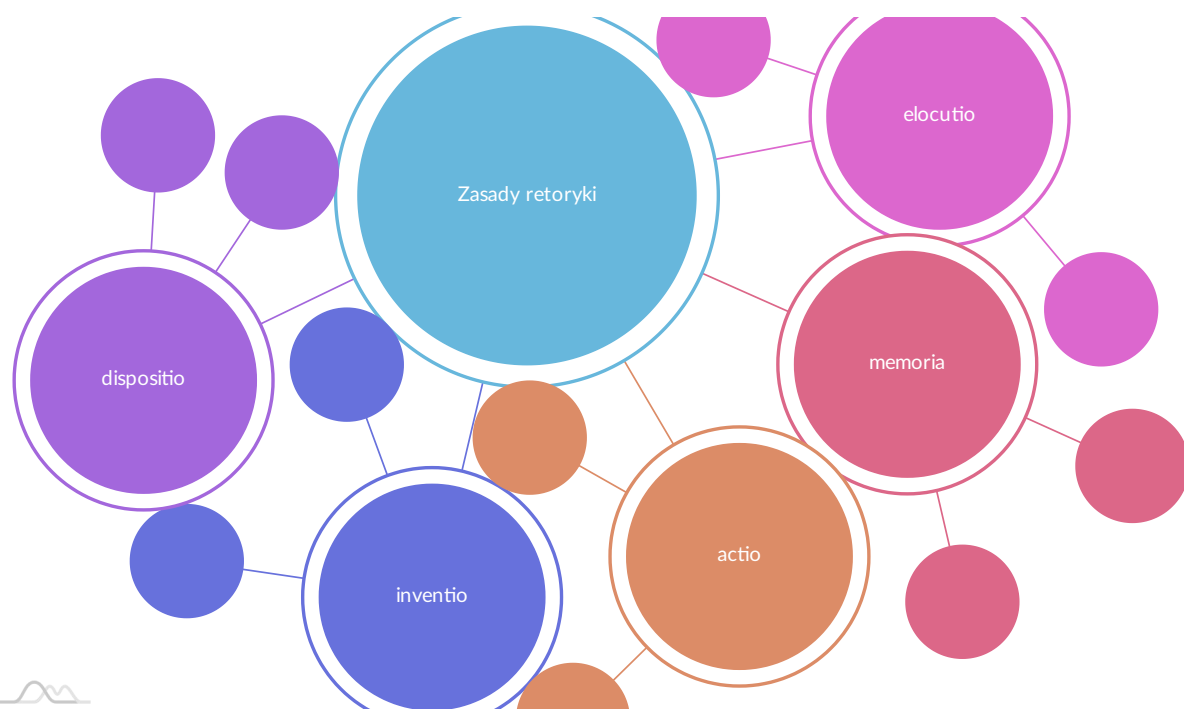
w rozmowach.

w testach.

Schemat

Polecenie 1

Zapoznaj się ze schematem interaktywnym. Czym charakteryzują się poszczególne zasady retoryki? Stwórz notatkę w formie mapy myśli.

ZASADY RETORYKI	MOWA
<i>inventio</i> ①	Zachęcamy klasę do wyjścia do kina. Aby to zrobić, zbieramy fotosy, plakaty, informacje na temat filmu, aktorów itd. Jeśli film oparty jest na książce, policzmy, ile osób zna utwór, kogo interesuje taka literatura i takie filmy. Zastanówmy się, jak przekonamy do naszej inicjatywy nauczycieli. Może najlepiej potraktować wyjście do kina jako konieczny element jakiejś lekcji? Jeśli tak, to jaka to będzie lekcja? Na co trzeba będzie zwracać uwagę przy oglądaniu filmu?
<i>dispositio</i> ②	Jeśli uznaliśmy, iż mamy zebrany materiał do naszego wystąpienia, wiemy, jakich użyjemy argumentów, opracowujemy plan mowy. Określamy, od czego zaczniemy, jaka będzie główna linia argumentacji (np. „film jako wstęp do dyskusji o fantazy” lub „film jako wstęp do dyskusji nt. adaptacji powieści” itp.), budujemy też naszą tezę końcową (np. „bez obejrzenia tego filmu nie będzie możliwe przeprowadzenie dyskusji na wskazane tematy”). Musimy też zastanowić się: jak, kiedy i ile z materiału ilustracyjnego wykorzystamy w naszym wystąpieniu. Także – jak i kiedy wskażemy na dodatkowe cele, które osiągniemy w wyniku wyjścia do kina. Wreszcie – musimy znaleźć sposób, jak przekonać klasę, że lepiej pójść na wybrany przez nas film.
<i>elocutio</i> ③	Teraz przystępujemy do ubrania naszego wystąpienia w słowa. Musimy zdecydować, czy będziemy mówić bardziej od siebie (przewaga form osobowych, np. byłem, widziałem, zachęcam itd.), czy bezosobowo (np. „wszyscy mówią, że to znakomity film”, „panuje powszechne przekonanie” itd.). Trzeba też rozstrzygnąć, za pomocą jakich zwrotów będziemy mówić o fotosach, plakatach i innych materiałach do oglądania. Tekst musimy zapisać czytelnie; najlepiej z podziałem na części, na osobnych, ponumerowanych kartkach.
<i>memoria</i> ④	Kiedy już mamy napisany tekst, powinniśmy zdecydować, czy go będziemy mówić, czy czytać. Jeśli mówić, to powinniśmy nauczyć się go na pamięć (zapisać tekst może być tylko pomocą). Jeśli wybierzemy czytanie, to musimy tekst wcześniej wielokrotnie przeczytać, żeby go płynnie zaprezentować.
<i>actio</i> ⑤	Musimy zdecydować, czy tekst przedstawiać będzie jedna osoba, czy może więcej. Jeśli więcej osób, to co one będą robić, jak będą się zachowywać, gdy ktoś będzie mówił? Innymi słowy – całość wystąpienia musi być przemyślana, a raczej wyreżyserowana.

1

inventio

Zanim zacniemy mówić, musimy precyzyjnie określić temat, na jaki chcemy mówić/pisać, zebrać materiał do tego tematu, zastanowić się, jakich argumentów użyjemy, aby przekonać słuchaczy.

2

dispositio

Teraz musimy określić porządek naszego tekstu (od czego zacniemy, jak przedstawimy dowód naszej tezy, co powiemy w zakończeniu) oraz uporządkować argumenty.

3

elocutio

Wreszcie przystępujemy do najtrudniejszego etapu: dobieramy odpowiednią formę słowną. Staramy się o takie słownictwo i budowę zdania, aby jak najtrafniej przedstawić naszą myśl.

4

memoria

Teraz staramy się opanować pamięciowo nasz tekst.

5

actio

Wreszcie musimy nauczyć się, jak poprawnie go powiedzieć, aby odpowiednio podkreślić te jego fragmenty, które mają, naszym zdaniem, największe znaczenie.

Źródło: licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 2

Wciel się w osobę, która chce zachęcić klasę do wyjścia do kina na wybrany przez siebie film. Postępuj zgodnie ze wskazówkami zawartymi w schemacie. Odpowiedzi i notatki ze swojej pracy zapisz poniżej.

Etap inventio

Etap dispositio

Etap elocutio

Etap memoria

Etap actio

Dla nauczyciela

Autor: Joanna Oparek

Przedmiot: Język polski

Temat: O niezbędności i potrzebie retoryki

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

8) wykazuje się znajomością i zrozumieniem treści utworów wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe;

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

3) rozpoznaje argumentacyjny charakter różnych konstrukcji składniowych i ich funkcje w tekście; wykorzystuje je w budowie własnych wypowiedzi;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

4) wyjaśnia, w jaki sposób użyte środki retoryczne (np. pytania retoryczne, wyliczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, apostrofy, przerzutnie, inwersje) oddziałują na odbiorcę;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;

9) stosuje retoryczne zasady kompozycyjne w tworzeniu własnego tekstu; wygłasza mowę z uwzględnieniem środków pozajęzykowych;

IV. Samokształcenie.

7. wzbogaca swoją wypowiedź pozajęzykowymi środkami komunikacji;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- wyjaśni podstawowe założenia teorii retoryki;
- scharakteryzuje poszczególne działy retoryki;
- zredaguje wypowiedź z wykorzystaniem zasad retoryki;
- oceni wpływ manipulacji na retoryczny charakter wypowiedzi.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- debata oxfordzka.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel prosi uczniów o wyszukanie w internecie informacji na temat słynnych mów, które wpływały na bieg historii (np. królowa Elżbieta 1, Napoleon Bonaparte, Abraham Lincoln, Emmeline Pankhurst, Martin Luther King).
2. Chętne osoby wybierają i prezentują postaci mówców, kontekst i znaczenie ich wystąpień.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel udostępnia uczniom e-materiał i wprowadza ich w temat lekcji, nawiązując do prezentacji.
2. Nauczyciel wraz z uczniami ustala cele zajęć i kryteria sukcesu. Następnie robi krótki wykład na temat słynnych historycznych przemów, porządkując informacje zebrane wcześniej przez uczniów i nawiązując do zasad retoryki.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie indywidualnie zapoznają się z treścią sekcji „Przeczytaj”. Następnie nauczyciel inicjuje krótką rozmowę na temat: *Czy retoryka jest manipulacją?*. Po wypowiedziach chętnych uczniów klasa przechodzi do sekcji „Audiopowtórka”, w której został pogłębiony temat dyskusji.
2. Uczniowie wykonują polecenie 1. Wybrana osoba prezentuje odpowiedź, a nauczyciel komentuje. Następnie wykonują ćwiczenia 1 i 2 i samodzielnie sprawdzają poprawność.
3. Nauczyciel prosi uczniów o znalezienie przykładów związku retoryki z działaniem – może zasugerować poszukiwanie przykładów w historii XX i XXI wieku (zapytać o mowy, które zmieniają oblicze świata, wpływają na politykę, obyczaje i kulturę). Następnie przechodzi do polecenia 2 (*Zastanów się nad odpowiedzią na tytułowe pytanie: czy retoryka jest lub mogłaby być manipulacją? Zapisz swoje przemyślenia i poprzyj je przykładami.*) – nauczyciel może wybrać formę debaty oksfordzkiej: podzielić klasę na dwie grupy prezentujące przeciwne stanowiska. Nauczyciel może poprosić obie grupy o wyłonienie mówców, którzy zgodnie z zasadami retoryki wygłoszą krótkie przemówienia w obronie swoich stanowisk.
4. Uczniowie zapoznają się ze schematem interaktywnym. Nauczyciel prosi jedną osobę o zrekapitulowanie wiedzy na temat działów retoryki.
5. Uczniowie dobierają się w pary i wykonują polecenie 1. Następnie wykonują polecenie 2. Nauczyciel może zaproponować alternatywę. Może podzielić klasę na trzy zespoły, które przygotowują trzy mowy, po czym wybrani przedstawiciele wygłoszą je na forum klasy.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę na temat spełnienia kryteriów sukcesu. Na koniec prosi chętnego ucznia o podsumowanie i – jeśli to potrzebne – uzupełnia informacje.
2. Na zakończenie nauczyciel może zaproponować uczniom wysłuchanie w całości jednej ze słynnych historycznych mów (nawiązując do przykładów wyszukanych przez uczniów przed zajęciami lub omawianych przykładów związku retoryki z działaniem).

Praca domowa:

1. Zgodnie z zasadami retoryki przygotuj mowę, która mogłaby przekonać szkołę do wprowadzenia retoryki jako obowiązkowego przedmiotu nauczania.
Opracowując argumentację, sprawdź, jaka jest historia nauczania retoryki.
2. Uzasadnij zdanie Cyncerona: „Wiedza bez elokwencji jest śmieszna, ale elokwencja bez wiedzy jest zabójcza dla społeczeństwa”

Materiały pomocnicze:

- *Polonista w szkole*, pod red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2004.
- *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, tom 1 i 2, praca zbiorowa, Warszawa 1984.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą wykorzystać multimedium „Schemat interaktywny” jako inspirację do przygotowania własnej prezentacji multimedialnej.